
פרקי גאולה

שיעורי ראש הישיבה
הרב חיים דרוקמן שליט"א
בענייני גאולת ישראל

פרק א גאולה 'קמעא קמעא'

תהליך הגאולה

"רבי חייא רבה [הגדול] ורבי שמעון בן חלפתא הוו מהלכין בהדא בקעת ארבל בקריצתה [היו מהלכין בבקעת ארבל לפנות בוקר], וראו איילת השחר שבקע אורה. אמר רבי חייא רבה לר' שמעון בן חלפתא: בירבי! כך היא גאולתן של ישראל - בתחילה קימעא קימעא, כל מה שהיא הולכת היא רבה והולכת... כך בתחילה 'ומרדכי יושב בשער המלך' (אסתר ב, כא), ואחר כך 'ויקח המן את הלבוש ואת הסוס' (שם נ, א), ואחר כך 'וישב מרדכי אל שער המלך' (שם שם, יב), ואחר כך 'ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות' (שם ח, טו), ואחר כך 'ליהודים היתה אורה ושמחה' (שם שם, טז)."

(ירושלמי ברכות פ"א ה"א)

מדברי רבי חייא אלה, שמדמה את הגאולה להופעת האור בעולם, אנו יכולים ללמוד כמה דברים:

- א. הגאולה היא תהליך ולא הופעה פתאומית.
- ב. תחילת הופעת האור בעולם איננה נראית, ורק בהמשך מתברר שהיום כבר התחיל. כשעולה עמוד השחר, אדם איננו מבחין באור עדין, ורק לאחר שיש אור הוא יודע שהיום התחיל כבר קודם לכן. כך גם הגאולה - היא יכולה להתחיל, למרות שבמציאות אינך רואה כלום.
- ג. לפני התחלת האור זה החושך הנורא ביותר. חז"ל מבארים נקודה זו בכמה מקומות. במדרש תהלים (סח) נאמר: "שאין לך אפילה גדולה יותר מאותה שעה הסמוכה לשחר". רעיון דומה נזכר בשמות רבה (כה, ח): "והיה זרעך כעפר הארץ" (בראשית כה, יד) - כשיגיעו בניך עד עפר הארץ, אותה שעה - 'ופרצת ימה וקדמה' (שם) - הוי 'מקים מעפר דל' (שמואל א' ב, ח). ובמדרש תהלים (כד, ד): "דבר אחר 'יענך ד' ביום צרה' (תהלים כב) - משל לאב ובן שהיו מהלכין בדרך ונתיגע הבן, ואמר לאב: היכן היא המדינה? אמר לו: בני, סימן זה יהא בידך: אם ראית בית הקברות לפניך - הרי היא המדינה קרובה לך. כך אמר להם הקב"ה לישראל: אם ראיתם הצרות שתכפו אתכם - באותה שעה אתם נגאלים..."

"מצמיח קרן ישועה"

הברכה המתייחסת בתפילת שמונה-עשרה למשיח היא: "את צמח דוד עבדך מהרה תצמיח... ברוך אתה ד' מצמיח קרן ישועה". השימוש בלשון 'צמיחה' בברכה, בא לבטא כי התפתחות הגאולה המשיחית דומה לתהליך צמיחה של צמח.

לשימוש בלשון 'צמיחה' ביחס לגאולה המשיחית ישנם מקורות רבים:

א. "בימים ההם ובעת ההיא אצמיח לדוד צמח צדקה..." (ירמיה לג, טו) רד"ק: "צמח צדקה" - זהו מלך המשיח.

ב. "הנה ימים באים נאום ד' והקמותי לדוד צמח צדיק..." (שם יג, ה) רד"ק: "צמח צדיק" - זהו המשיח, וקראו 'צמח' - שיהיה צאתו בעולם כצאת צמח השדה".

ג. "... כי הנני מביא את עבדי צמח" (זכריה ג, ח)

מצודת דוד: "וזהו מלך המשיח".

ד. "ואמרת אליו לאמר כה אמר ד' צבאות-ת לאמר: הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח, ובנה את היכל ד'". (זכריה ו, יב)

ה. "שם אצמיח קרן לדוד ערכתו נר למשיחי". (תהלים קלב, יז) מקורות אלו הם הסיבה לכך שאנשי כנסת הגדולה הדגישו בברכת הגאולה המשיחית את הצמיחה. גם בצמיחה קיימים שלושת היסודות שלמדנו מדברי רבי חייא הגדול:

א. הצמיחה היא תהליך איטי.

ב. בתחילת תהליך הצמיחה - אדם מסתכל על פני הקרקע ואינו רואה כלום; רק לאחר שהצמח נראה הוא יודע שהצמיחה כבר החלה קודם לכן.

ג. הצמיחה החדשה מתחילה רק אחרי הריקבון של הזרע הקודם.

השוואת הגאולה המשיחית לצמיחה מלמדת אותנו, כי על פי שלשת היסודות הללו יש לבחון את תהליך גאולתנו.

הגאולה - תהליך טבעי

בררנו, שהגאולה היא תהליך, וממילא ברור שהיא מתנהלת בדרך הטבע. נס איננו תהליך. נס זו קפיצה, דילוג על שלבים, שינוי חד ומהיר. בדרך הטבע, לעומת זאת, מתפתחים הדברים באיטיות, שלב אחרי שלב, ההבנה כי הגאולה היא תהליך, משמעותה - גאולה בדרך הטבע.

בהקשר לכך נזכיר את דברי בעל 'אם הבנים שמחה' (פרק שני, סוף אות ב, עמ' צג):
"ממילא מוכח מכל זה (מדימוי הגאולה לצמיחה) דישועתנו שלעתיד תצמח בדרך הטבע, רצונו לומר: בנס המולבש בטבע, ועל כן יצטרך לזה עת השתלשלות הטבע, שבא במעט מעט ולא בבת אחת..."
כלומר: הגאולה היא תהליך המתנהל בדרך הטבע. התהליך לוקח זמן, ומתקדם לאט לאט.
ואכן, רבי חייא עצמו מביא את הדגם לכך - פורים, שהוא ודאי נס המלוּבש בטבע; כל הארועים השתלשלו בדרך הטבע. רבי חייא מביא דוגמא מן **ההסטוריה**, בנוסף לדוגמא הראשונה שהביא - האור, שהיא דוגמא מן **הטבע**.

חושך ואור משמשים בערבוביא

עד כאן ראינו שהגאולה היא תהליך; איננו קופצים מהקרקע ישר לגובהי שחקים אלא עולים בסולם - שלב אחרי שלב. אילו היינו רואים בעיינינו עליה מתמדת, אף אם היתה איטית - היינו רואים בכך בבטחון מלא את תהליך גאולתנו. אבל במציאות אין הדבר כך. במציאות ישנן עליות וירידות; וזהו הקושי הגדול - שוב ושוב חוזרת ונשאלת השאלה - האומנם נמצאים אנו בעיצומו של תהליך גאולתנו, או שמא אין זו אלא תקוות שווא?

בא רבי חייא ומלמד אותנו שתהליך הגאולה דומה להופעת האור בעולם. אם נתבונן איך מופיע האור בעולם, נגלה, שכשמופיע מעט אור - יש עדיין הרבה חושך, ורק כשהאור הוא במילואו - החושך נעלם לחלוטין. כל עוד האור איננו במלא תוקפו - יש עדיין חושך.

הלימוד הזה שרבי חייא מלמד אותנו נמצא כבר בכתובים:

"והיה ביום ההוא לא יהיה אור יקרות וקפאון. והיה יום אחד הוא

יִנָּדַע לַד' לא יום ולא לילה, והיה לעת ערב יהיה אור". (זכריה יד, ו-ז)

איזה מין יום הוא זה - שהוא 'לא יום ולא לילה'?! ועוד: מה פירוש 'והיה לעת ערב יהיה אור' - הרי בדרך כלל לעת ערב יש חושך?

אומר רש"י: "לא יום ולא לילה" - לא אור נוגה כאור של עוה"ב... ולא עת צרה כצרת שעבוד גלויות". רש"י מבאר שאין מדובר ביום של עשרים וארבע שעות אלא בתקופה. תקופה שלא תהיה 'לילה', כלומר: לא יהיה שעבוד גלויות, אך עדיין לא תהיה 'יום', כלומר: עוד לא הגיע המצב השלם. אימתי זה יהיה? אומר רש"י: "שמקודם ימי משיחנו יהיו". לפי זה מובן גם המשך הפסוק: "והיה לעת ערב" - כשהתקופה הזו מסתיימת - "יהיה אור" - יופיע האור השלם ולא יהיה חושך כלל. בדומה לרש"י מפרש גם הרד"ק: "לא יום ולא לילה" - לא יהיה כולו יום ולא כולו לילה, כלומר: לא יהיה כולו צרה ולא כולו רווחה", אלא גם צרה וגם רווחה.

המצב הזה, שקודם לגאולה השלמה, הוא מצב בו חושך ואור משמשים בערבוביא, כלומר: יש כבר אור אך יש עדין גם חושך. החושך הזה - הוא שורש כל הירידות, כל החולשות וכל הרפיונות. כל אלה מקורם בפעולות אנושיות, שבהן ישנם מעשים וישנם מחדלים, ישנן עליות וישנן ירידות. וכך גם בתהליך הגאולה, בהיותו בא לידי ביטוי על ידי פעולות אנושיות, יש בו עליות וירידות. כל עוד הגאולה איננה שלמה, ישנה מציאות של חושך.

'קמעא קמעא'

"לדעת מראש כי אתחלתא דגאולה באה קמעא קמעא, מעט מעט, עפ"י חז"ל (ירושלמי ברכות פ"א ה"ב): כך היא גאולתן של ישראל קמעא קמעא באה, כאיילת השחר, 'כי אשב בחושך ד' אור לי' (מיכה ז, ח), 'הולך ואור עד נכון היום' (משלי ד, ח). לכן כל פעולה של אתחלתא יש להתחיל אפילו במעט."

(הגר"א, מובא ב'קול התור' פ"א אות טו)

רבים מן האחרונים הדגישו ענין זה שהגאולה מתקדמת 'קמעא קמעא': א. המלבי"ם באגרתו לרב קאלישר כותב: "... ובעיקר הדבר, דבריו אמיתיים וכנים. ויש לי כמה ראיות מפשוטי הכתובים כפי פרושי: כי הגאולה תצמח לאט לאט, כשחר נכון מוצאו הולך ואור עד נכון היום... ויהיה ישוב א"י קודם ביאת המשיח". (שיבת ציון ח"ב עמ' 3)

ב. על הפסוק במיכה (ה, ה) - "ואתה מגדל עדר עפל בת ציון עדין תאתה, ובאה הממשלה הראשנה ממלכת לבת ירושלים", מפרש המלבי"ם שזה יהיה בשלוש מדרגות:

"תחילה 'בת ציון עדין תאתה' - שהגלויות יתחילו להתקבץ, וגלות יהודה ובנימין שהם בת ציון, שגלו מציון בחורבן בית שני יתקבצו אליך. ואח"כ: 'ובאה הממשלה הראשנה' - תבוא ממשלה קטנה, שיהיה להם קצת ממשלה והנהגה כמו שהיו לישראל בימים הראשונים לפני מלוך מלך לבני ישראל שהיה להם שופטים מנהיגים אותם. ואח"כ תבוא 'ממלכת לבת ירושלים' - יהיה להם מלכות קבוע שהוא מלכות בית דוד, שאח"כ ימלוך המלך המשיח בממלכה קבועה."

ג. הרב קאלישר בספרו 'דרישת ציון' (עמ' פח ועמ' ריא):

"גאולת ישראל אשר אנחנו חוכים לה (=מחכים לה) אל יחשוב החושב כי פתאום ירד ד' ית"ש משמים ארץ לאמור לעמו צאו. או ישלח משיחו כרגע מן שמים לתקוע בשופר גדול על נדחי ישראל, ויקבצם ירושלימה, ויעשה לה חומת אש ומקדש אל ממרומים תרד כאשר הבטיח ע"י עבדיו הנביאים. לא כן קורא המשכיל, ודאי כל יעודי הנביאים יתקיימו באחרית הימים ולא יפול ח"ו דבר ארצה. אך לא במנוסה נלך ולא בחפזון יום אחד, כי אם מעט מעט תבוא גאולת ישראל. לאט לאט תצמיח קרן ישועה, עד וישראל יעשה חייל וישגה מאוד באחריתו בקיום כל היעודים וההבטחות של הנביאים הקדושים, כאשר אברר בע"ה מן הכתובים ומדברי חז"ל."

והוא חוזר על כך שוב במקומות אחרים.
מדוע יש צורך ב'קמעא קמעא' ?

"יִשְׁשׁוּם מְדַבֵּר וְצִיָּה וְתַגֵּל עֶרְבָה וְתַפְרַח כַּחֲבַצְלַת. פָּרַח תַּפְרַח וְתַגֵּל אֶף גִּילַת וְנִגְן, כְּבוֹד הַלְּבָנוֹן נִתֵּן לָהּ, הַדֵּר הַכֹּרְמֶל וְהַשְּׂרֹן הֵמָּה יִרְאוּ כְבוֹד ד' הַדֵּר אֶל־הַיְנוּ" (ישעיה לה, א-ב). מפני מה כתיב כן? ללמדך כי בשעה שהקב"ה מגלה שכינתו על ישראל אינו מגלה עליהם כל טובתו כאחת, מפני שאינן יכולין לעמוד באותה טובה."

(מדרש תנחומא דברים א, ב)

הגאולה, שהיא התחדשות גילוי שכינה על ישראל, היא טובה עתידית, גדולה ואדירה. אם תבוא טובה זו בבת אחת לא נוכל לקלוט אותה ולא נוכל לעמוד בה. הכלים שבידינו לא יהיו מסוגלים לקבל אותה בבת אחת. הגאולה היא אור אדיר שאם יאיר ברגע אחד, נסתנוור ממנו ולא נוכל לעמוד בפניו.

"צא ולמד מיוסף: שבשעה שנתודע לאחיו לאחר כמה שנים אמר להם יוסף: 'אני יוסף' - ולא יכלו אחיו לענות אתו כי נבהלו מפניו' (בראשית מה, ג), הקב"ה על אחת כמה וכמה."

(שם)

הדוגמא של פגישת יוסף את אחיו מלמדת שמשמעות הגאולה היא פגישה מחודשת עם הקב"ה, שכל כך היינו מנותקים ורחוקים ממנו, כמו האחים מיוסף. פגישה מחודשת אינה יכולה להתרחש פתאום; יש צורך להתרגל אליה.

"אלא מה הקב"ה עושה להם? בתחילה משיש את ההרים, שנאמר 'יִשְׁשׁוּם מְדַבֵּר וְצִיָּה' (ישעיה לה, א), ואח"כ - 'וְתַגֵּל עֶרְבָה' (שם ב), ואח"כ - 'פָּרַח תַּפְרַח' (שם), ואח"כ - 'כְּבוֹד הַלְּבָנוֹן נִתֵּן לָהּ' (שם), ואח"כ - 'הֵמָּה יִרְאוּ כְבוֹד ד' הַדֵּר אֶל־הַיְנוּ' (שם)."

(שם)

ישנה הדרגה. תהליך הגאולה מתחיל מן החוץ וקמעא קמעא נכנס פנימה. התהליך מתחיל בבנין החיצוני - כשהקב"ה 'משיש את ההרים', כמאמר הנביא: "ואתם הרי ישראל עֲנַפְּכֶם תִּתְּנוּ וּפְרִיְכֶם תִּשְׂאוּ לְעַמִּי יִשְׂרָאֵל כִּי קָרְבוּ לְבוֹא" (יחזקאל לו, ח), אחר שלב זה 'כבוד הלבנון נתן לה' נזכה לכבוד לאומי, נשוב לממלכתיות, ולבסוף 'המה יראו כבוד ד' הדר א-להינו' - בסוף תהיה ההתגלות הפנימית, הבנין הפנימי, כמאמר הנביא: "ואמר ביום ההוא הנה א-להינו זה קוינו לו ויושיענו..." (ישעיהו כה, ט).

ברור אם כן, מדוע הגאולה באה קמעא קמעא - מפני שאין אנו יכולים לעמוד באותה הטובה אם זו תבוא בבת אחת.

'מגדול ישועות מלכו'

שירת דוד מופיעה בשמואל ב' (כב, נא), ובמקביל בתהלים (מזמור יח). בשמואל בסיום השירה אנו קוראים "מגדול ישועות מלכו ועשה חסד למשיחו לדוד ולזרעו עד עולם", ואילו בתהלים (יח, נא) נאמר "מגדל ישועות מלכו...". מו"ר הרב צבי-יהודה זצ"ל עמד על כך שיש הבדל משמעות בין מה שנאמר בשמואל לבין מה שנאמר בתהלים. בתהלים נאמר שהקב"ה הוא רק מגדיל את ישועות מלכו, כלומר: הקב"ה פועל, והוא מגדיל את ישועות מלכו. לעומת זאת, בשמואל נאמר שהוא עצמו מגדול (=מגדל), כלומר: הוא עצמו המגדל של ישועות מלכו. זהו הבדל מהותי. דבר דומה אנו מוצאים בתפלת שמונה עשרה, שבכל השנה אנו אומרים: 'מלך אוהב צדקה ומשפט', ואילו בעשרת ימי תשובה אנו אומרים: 'המלך המשפט', כלומר: לא רק שהקב"ה אוהב צדק ומשפט, אלא הוא עצמו המלך המשפט.

אנו מבחינים בתנ"ך בדרגות שונות של קדושה. יש הבדל בין קדושת התורה לקדושת נביאים, ובין קדושת נביאים לקדושת כתובים, ונפקא מינה הלכתית תהיה בשאלה: מה לכרוך מעל מה, או מה מותר להניח על גבי מה.¹ לעניננו, במדרגת נביאים שהיא קדושה עליונה יותר מהכתובים, מופיע הענין בצורה מודגשת: 'מגדול ישועות מלכו' ואילו במדרגת כתובים, שהיא קדושה נמוכה יותר, מופיע הענין בצורה פחות מודגשת: "מגדל ישועות מלכו" בלבד. זהו גם הטעם לשינוי הנוסח בברכת המזון בין ימות החול לבין שבתות ומועדי קודש: בשבת ובמועדי קודש אנו אומרים את הפסוק מן המקור המקודש יותר, שהתוכן שלו מודגש יותר, ואילו בימי חול אנו אומרים אותו מן המקור הקדוש פחות, שהתוכן שלו מודגש פחות.² דברי חז"ל מאמתים את מה שאמרנו:

"כתוב אחד אומר 'מגדול' וכתוב אחד אומר 'מגדל'. רב יודן אומר: לפי שאין הגאולה של אומה זו באה בבת אחת, אלא קמעא קמעא, ומהו 'מגדל', שהיא מתגדלת והולכת לפני ישראל, לפי שהן עכשיו שרוין בצרות גדולות ואם תבא הגאולה בבת אחת אינן יכולין לסבול ישועה גדולה... ומהו 'מגדול'? שנעשה להם מלך המשיח כמגדל".

(מדרש תהלים סוף מזמור יח)

1. שר"ע, י"ד סי' רפב, סע' יט.

2. וכך הם דברי הרב צבי יהודה זצ"ל: "מגדיל - מגדול - אותו הפסוק נאמר במעלת נביאים בשמואל א' ואח"כ גם במעלת כתובים בתהלים, ומתוך חילוקי המדרגות האלה באו כל אותם שינויי הלשון שבין שני מקומותיו. ובזמן שיש יתרון של קדושה אומרים אותו פסוק ביתרון קדושתו כמו שהוא בנביאים, שלעומת ההופעה שבכתובים בתור פועל שמגדיל את הישועות מופיע הוא שם במקורו שהוא בעצמו מגדול הישועות, וכמו שמברכים בעשרת ימי תשובה: 'המלך המשפט' (הערות לעולת ראי"ה ח"ב עמ' תכא הערה צה).